

OILAVIY ZO‘RAVONLIK VA AYOLLARNING UNDAN XABARDORLIK DARAJASI: IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK TAHLIL

Sadikova Elmira Maratovna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti magistranti

Ilmiy rahbar: B.M.Qandov ChDPU dotsenti, f.f.d. (PhD)

Annotatsiya: Mazkur maqolada oilaviy zo‘ravonlik muammosi zamonaviy jamiyatdagi eng og‘riqli ijtimoiy hodisalardan biri sifatida ilmiy tahlil qilingan. Muallif oilaviy munosabatlardagi zo‘ravonlikni nazorat, tahdid va qo‘rqitish orqali amalga oshiriladigan, jismoniy, psixologik, iqtisodiy yoki jinsiy shakllarda namoyon bo‘luvchi majburlash jarayoni sifatida ta’riflaydi. Maqolada oilaviy zo‘ravonlikni mustaqil ijtimoiy muammo sifatida o‘rganish uning ijtimoiy xavfliligi va davlat hamda jamoatchilik ishtirokida tizimli chora-tadbirlarni amalga oshirish zarurligini asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: oilaviy zo‘ravonlik, gender muammolari, ayollar huquqlari, psixologik bosim, jismoniy zo‘ravonlik, iqtisodiy zo‘ravonlik, jinsiy zo‘ravonlik, ijtimoiy himoya, inqiroz markazlari, xabardorlik, jamoatchilik fikri, ijtimoiy tadqiqot.

НАСИЛИЕ В СЕМЬЕ И УРОВЕНЬ ОСВЕДОМЛЕННОСТИ О НЕМ ЖЕНЩИН: СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация: В статье научно исследуется проблема насилия над личностью как одного из наиболее болезненных социальных явлений современного общества. Автор определяет насилие в отношениях как процесс принуждения, проявляющийся в психологической, физической, экономической или сексуальной формах, осуществляемый посредством контроля, защиты и запугивания. В статье обосновывается необходимость реализации системных мер, исходя из общественной опасности насилия над личностью и связанных с ним проблем, а также государства и государства.

Ключевые слова: домашнее насилие, гендерные проблемы, права женщин, психологическое давление, физическое насилие, экономическое насилие, сексуальное насилие, социальная защита, кризисные центры, осведомленность, общественное мнение, социальные исследования.

DOMESTIC VIOLENCE AND WOMEN'S AWARENESS OF IT: A SOCIO-PSYCHOLOGICAL ANALYSIS

Abstract: This article explores the problem of violence against individuals as one of the most painful social phenomena in modern society. The author defines violence in relationships as a process of coercion, manifested in psychological, physical, economic, or sexual forms, carried out through control, protection, and

intimidation. The article substantiates the need for systemic measures, based on the societal danger of violence against individuals and related problems, as well as the state and the country.

Keywords: domestic violence, gender issues, women's rights, psychological pressure, physical violence, economic violence, sexual violence, social protection, crisis centers, awareness, public opinion, social research.

KIRISH. Oilaviy zo‘ravonlik muammosi nafaqat shaxsiy hayotga daxldor masala, balki butun jamiyat barqarorligi va axloqiy muhitining muhim ko‘rsatkichidir. Tadqiqot natijalari shundan dalolat beradiki, jamiyatda oilaviy zo‘ravonlikka nisbatan murosalik kayfiyati, uning mohiyatini noto‘g‘ri anglash va uni “oddiy maishiy mojarro” sifatida baholash holatlari hali ham saqlanib qolgan. Bu holat jabrlanuvchilarning yordam so‘rash imkoniyatlarini cheklab, muammoning yashirin ko‘rinishda saqlanib qolishiga olib keladi.

Ayollar orasida oilaviy zo‘ravonlikning turlari haqidagi bilim darajasi pastligi jamiyatda profilaktik choralar va huquqiy ma‘rifat etarli emasligini ko‘rsatadi. Tadqiqotda ishtirok etgan qizlarning katta qismi iqtisodiy yoki jinsiy zo‘ravonlik haqida aniq tasavvurga ega emasligi bu masaladagi axborot-ta‘lim faoliyatini kengaytirish zarurligini ko‘rsatdi. SHuningdek, aholi o‘rtasida ishonch telefonlari, yuridik maslahat markazlari va inqiroz xizmatlari haqida ma‘lumot etkazish etarli darajada emas.

Jabrlanuvchilarga yordam ko‘rsatishning institutsional tizimi hamda huquqni muhofaza qiluvchi organlar, nodavlat tashkilotlar va ta‘lim muassasalari o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish talab etiladi. Psixologik va huquqiy maslahat xizmatlarini kengaytirish, ayollar uchun reabilitatsiya dasturlarini yo‘lga qo‘yish, zo‘ravonlik holatlarini yashirin emas, ochiq muhokama qilishga qaratilgan jamoatchilik kampaniyalarini tashkil etish dolzarb ahamiyatga ega.

Shu bilan birga, ta‘lim tizimida oila madaniyati, teng huquqli munosabatlar va nizolarni zo‘ravonliksiz hal etish ko‘nikmalarini o‘rgatuvchi maxsus dasturlarni joriy etish taklif etiladi. Bu yosh avlodda murosasizlik va mas‘uliyat hissini shakllantirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLAR. Hozirgi vaqtda xalqaro inson huquqlari bo‘yicha mahalliy qonunchilikda ayollarga nisbatan zo‘ravonlik va maishiy zo‘ravonlikning oldini olish va unga qarshi kurashish bo‘yicha maxsus, keng qamrovli va integratsiyalashgan xalqaro huquqiy tadqiqot yo‘q. Biroq, umuman olganda, ayollar huquqlarini xalqaro himoya qilish, muayyan ayollar huquqlarini himoya qilishning xalqaro huquqiy mexanizmlari yoki ma‘lum bir geografik hududda yashovchi ayollar huquqlariga bag‘ishlangan ba‘zi nazariy tadqiqotlar mavjud bo‘lib, ular ushbu dissertatsiya mavzusini tizimli ravishda

ko'rib chiqmaydi. SHu nuqtai nazardan, A. Samake, A.V. Mironova, A.S. CHEbotareva, V.G. Mikrina, G.K. Dmitrieva, E.A. Petrushina, E.N. Korshunova, I.E. Rubina, I.N. Smirnova, K.A. Lukyanova, L.V. Korbut, N.G. Nugaeva, N.N. SHapovalova, S.V. Polenina kabi mualliflarning asarlari alohida e'tiborga loyiqdir.

Uslubiy jihatdan maqola tizimli tahlil, tarixiy taqqoslash, aksiologik tahlil, umumlashtirish kabi ilmiy tadqiqot usullaridan foydalangan holda yozildi. Inson huquqlari tizimi doirasida ayollar huquqlarini himoya qilish va gender tengligini ta'minlash demokratik taraqqiyotning ajralmas sharti hisoblanadi.

MUHOKAMA. "Ayollarga nisbatan zo'ravonlik" tushinchasi universal va mintaqaviy darajadagi xalqaro shartnomalar sarlavhalarida tilga olingan: 1993-yilda BMT Bosh Assambleyasi (bundan keyin BMT Bosh Assambleyasi deb yuritiladi) tomonidan qabul qilingan Ayollarga nisbatan zo'ravonlikka barham berish to'g'risidagi deklaratsiya[1], 1994-yildagi Ayollarga nisbatan zo'ravonlikning oldini olish, jazolash va yo'q qilish to'g'risidagi Amerikalararo konvensiya[2] va 2011-yildagi Evropa Kengashining Ayollarga nisbatan zo'ravonlik va maishiy zo'ravonlikning oldini olish va unga qarshi kurashish to'g'risidagi konvensiya[3].

Xalqaro huquqda "jabrlanuvchi" atamasi zo'ravonlik harakatlariga duchor bo'lgan ayollarga nisbatan qo'llaniladi. Ushbu xalqaro huquqiy hujjatlarga 1983-yil 24-noyabrda tuzilgan Zo'ravonlik jinoyatlari qurbonlariga kompensatsiya to'g'risidagi Evropa konvensiyasi[4, s. 81-85], va BMT Bosh Assambleyasining 1985-yil 29-noyabrdagi 40/34-sonli rezolyusiyasi bilan qabul qilingan Jinoyat va hokimiyatni suiiste'mol qilish qurbonlari uchun adolatning asosiy tamoyillari deklaratsiyasi kiradi[5].

Oilaviy zo'ravonlik eng og'riqli ijtimoiy muammolardan biridir. Biroq oilaviy munosabatlar shaxsiy ish, bu mavzuni keng ommaga oshkor qilish kerak emas degan fikr ancha keng tarqalgan. Shu sababli jamiyatda oilaviy zo'ravonlikning haqiqiy ko'lami to'g'risida tasavvur deyarli mavjud emas. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, barcha og'ir zo'ravonlik jinoyatlarining 40 foizi oilada sodir etiladi, bolalar, qariyalar, ayollar esa sog'lom bo'lmagan oilaviy-maishiy munosabatlar zaminida har yili barcha o'ldirilganlarning 38 foizini tashkil etadi [6, s. 35].

Oilaviy zo'ravonlik – bu nazorat, qo'rqitish, qo'rquv hissini uyg'otish maqsadida takrorlanib, chastotasi ortib boruvchi jismoniy, so'zli, emotsional, ma'naviy va iqtisodiy haqoratlar sikli sifatida aniqlanadi [7, s. 490]. Oilaviy zo'ravonlikni mustaqil ijtimoiy muammo sifatida ajratish uning dolzarbligini, uni hal etishga qaratilgan profilaktik va korreksion chora-tadbirlar tizimini ishlab chiqish zarurligini ko'rsatadi.

Ayollardan tashqari, oilaviy zo'ravonlik qurbonlari orasida bolalar, qariyalar va erkaklar ham bo'lishi mumkin. Mavjud statistika shuni ko'rsatadiki, ayollar eng

ko'p jabr ko'rishadi. Bu fakt Istanbul konvensiyasining tushuntirish hisobotining 42-bandida aks etgan. Ayollar zo'ravonlikka duchor bo'lganliklari haqida erkaklarga qaraganda kamida 2-4 baravar ko'proq xabar berishlari va uning uzoq muddatli tabiati haqida ham aytib o'tishlari aniqlangan. Ayollar erkak sheriklari tomonidan etkazilgan jismoniy jarohatlar, shuningdek, oilaviy zo'ravonlikning hissiy va psixologik oqibatlari haqida 6-10 baravar ko'proq xabar berishadi.

Ayollarning, shu jumladan oilada ham zo'ravonlikka duchor bo'lish ehtimoli erkaklarga qaraganda ko'proq ekanligi bir qator omillar bilan izohlanadi. JSSTning Zo'ravonlik va sog'liqni saqlash bo'yicha hisoboti 155 shaxsiy, vaziyatga bog'liq, ijtimoiy va madaniy omillarning kombinatsiyasi ayollarga nisbatan zo'ravonlik va oilaviy zo'ravonlikning paydo bo'lishiga ta'sir qilishi mumkinligini ko'rsatadigan "zo'ravonlikning ekologik modeli"ni taklif qiladi, bu esa hodisaning ko'p qirrali xususiyatini ta'kidlaydi.

Bu omillar qatoriga quyidagilar kiradi:

oilaviy munosabatlarda ayollar ustidan erkaklarning hukmronligi;

erkaklar va ayollar o'rtasidagi an'anaviy rollar;

jinslar o'rtasidagi jismoniy tengsizlik;

jamiyat tomonidan ularga berilgan rollarga rioya qilmaydigan ayollarni qoralash (masalan, farzand ko'rishni istamaslik yoki odatda erkaklar uchun ajratilgan kasbni egallash);

ayollarga nisbatan zo'ravonlik va oiladagi zo'ravonlikning oldini olish bo'yicha samarasiz choralar yoki ularning umuman yo'qligi.

Avvalo, bu ko'plab mamlakatlarda mustahkam o'rnashgan patriarxal qarashlarning mavjudligini, zamonaviy oilalarda erkaklarning ayollar ustidan hukmronligini va ularning an'anaviy gender rollariga rioya qilishlarini anglatadi. Erkaklar va ayollar o'rtasidagi munosabatlarga patriarxal qarashlar ko'pgina mamlakatlarda oilaviy qadriyatlarning rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi va mavjud madaniy amaliyotlar va urf-odatlar oilada kuch ishlatishga imkon berdi.

NATIJALAR: Oilaviy zo'ravonlikning oldini olish yo'nalishlaridan biri aholini zo'ravonlikning mohiyati va turlari, shuningdek, og'ir hayotiy vaziyatga tushgan ayollarga yordam ko'rsatuvchi xizmatlar haqida xabardor qilishdir. Bunday ishlarning zarurligi shundaki, ko'plab qurbonlar o'zlariga nisbatan sodir etilayotgan zo'ravonlik harakatlarini zo'ravonlik deb baholamaydilar. Bunday munosabat jabrlanuvchiga to'g'ri javob qaytarish imkonini bermaydi, holbuki, zo'ravonlik tsiklliligi nazariyasiga ko'ra, jabrlanuvchi sodir bo'layotgan jarayonga faqat taranglik ortish bosqichida ta'sir ko'rsata oladi. Har safar zo'ravonlik chastotasi va shafqatsizlik darajasi ortib boradi, bu esa "o'zgarish va'da qilishlar", "kechirim so'rashlar" bilan almashinib turadi, ammo munosabatni uzishga urinish paytida jabrlanuvchi uchun xavf yanada kuchayadi.

A.A. Kuleshov nomidagi Mogilev davlat universiteti pedagogika va psixologiya fakultetining sirtqi bo'limida tahsil olayotgan 68 nafar talaba qiz ishtirok etdi. So'rovnomaga natijalari shuni ko'rsatadiki, so'ralganlarning 64,5 foizi fikricha, oilaviy zo'ravonlikka eng ko'p ayollar duch keladi. Respondentlarning turli zo'ravonlik turlariga oid fikrlari ham qiziqish uyg'otadi. Jismoniy zo'ravonlik kaltaklashda (48,5 %), tan jarohati etkazishda (26,5 %), jismoniy kuch ishlatishda (11,7 %) namoyon bo'lishi mumkin.

Psixologik zo'ravonlikka 52,9 % respondentlar tahqirlash, haqorat va nazoratni kiritadilar, 22 % - psixologik bosimni, 5,88 % - doimiy janjallarni qayd etgan. Respondentlarda eng katta qiyinchilik iqtisodiy va jinsiy zo'ravonlik mazmunini tushunishda kuzatildi. So'ralganlarning 36,7 foizi iqtisodiy zo'ravonlik nimaligini bilmaydi, 25 % respondentlar esa jinsiy zo'ravonlik haqidagi savolga javob bermagan.

Iqtisodiy zo'ravonlik namoyon bo'lishi sifatida 51,5 % respondentlar moddiy ne'matlarni cheklash va pul mablag'laridan mahrum etishni ko'rsatgan, 10,3 % - pul talab qilishni (vymogatelstvo). 44,1 % respondentlar jinsiy zo'ravonlikni zo'rlashda, 26,5 % - jinsiy aloqaga majburlashda, 2,94 % esa jinsiy og'ishlarda ko'radi.

Respondentlarning fikricha, eng travmatik zo'ravonlik turi - bu jismoniy ta'sirdir (41,1 %). SHaxsga nisbatan psixologik ta'sir shakllarini travmatik deb hisoblovchilar 26,4 % ni tashkil etadi. 11,7 % respondentlar barcha zo'ravonlik turlari jabrlanuvchiga tuzatib bo'lmas zarar etkazadi degan fikrda.

Jabrlanganlarga yordam turlari haqidagi savolda respondentlar bir nechta javob variantlarini tanlash imkoniyatiga ega bo'lishgan. Ularning fikricha, oilaviy zo'ravonlikka uchragan ayol quyidagi yordam turlariga muhtoj: psixolog maslahati (86,7%); huquqni muhofaza qiluvchi organlarning aralashuvi (69,1%); jabrlanuvchi va bolalarni zo'ravon shaxsdan ajratish (60,3%); zo'ravon shaxsga mutaxassislar tomonidan yordam ko'rsatish (32,3%); moddiy yordam va boshpana taqdim etish (29,4%); yurist maslahati (22%); shunga o'xshash tajribaga ega ayollar bilan guruhiiy treninglarda ishtirok etish (19,1 %).

Jabrlanganlarga yordam turlari haqida tasavvurga ega bo'lishiga qaramay, 32,2% respondentlar zo'ravonlikdan jabrlanganlarga malakali yordam ko'rsatuvchi tashkilotlarni bilmaydi, 8,8 % respondentlar ishonch telefonini ko'rsatgan, va faqat 2,94 % respondentlar ayollar uchun inqiroz markazini tilga olgan. SHu munosabat bilan zo'ravonlikdan jabrlanganlarga yordam ko'rsatuvchi muassasalar va tashkilotlar haqida aholiga axborot berish zarur.

Tahlil ayollarga nisbatan zo'ravonlik va maishiy zo'ravonlik aniq gender yo'nalishiga ega ekanligini tasdiqlaydi. Xalqaro inson huquqlari qonunchiligi nuqtai nazaridan, zo'ravonlik, jumladan, ayollarga nisbatan zo'ravonlik nafaqat

inson huquqlarining buzilishi, balki xalqaro huquqiy tizimning asosiy qismiga - universal va mintaqaviy darajadagi xalqaro hujjatlarda mustahkamlangan inson qadr-qimmatiga bo'lgan huquqqa ham ta'sir qiladi. BMT Nizomining muqaddimasida "asosiy inson huquqlariga, inson shaxsining qadr-qimmatini va qadr-qimmatiga, erkaklar va ayollarning hamda katta va kichik millatlarning teng huquqliligiga ishonch tasdiqlanadi" [8, s. 2-30]. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida "qadr-qimmat inson oilasining barcha a'zolariga xos ekanligi va ajralmas huquqlar dunyoda erkinlik, adolat va tinchlikning asosi ekanligi" tan olingan[9, s. 30-36]. Inson huquqlari va asosiy erkinliklarini himoya qilish to'g'risidagi konvensiya inson qadr-qimmatini kamsitish deb hisoblangan harakatlarga taqiqlarni belgilaydi. Evropa Ittifoqining Asosiy huquqlar xartiyasida inson qadr-qimmatini hurmat qilishning umumiy huquqi doirasida unda sanab o'tilgan huquqlar belgilangan[10].

Inson qadr-qimmatini tushunchasi falsafiy va huquqiy mulohaza mavzusi bo'lib kelgan, bu Immanuel Kant va Hegel asarlarida aks etgan. SHaxsning sha'ni va qadr-qimmatini huquqiy himoya qilish bo'yicha zamonaviy dissertatsiyalardan birida qadr-qimmat tushunchasining o'zi xalqaro inson huquqlari hujjatlari matnlarida qo'llanilganligi haqida xulosa chiqariladi:

"insonning tug'ma qadr-qimmatini tan olish va barcha ajralmas inson huquqlari undan kelib chiqishini ko'rsatish munosabati bilan;

barcha odamlarning qadr-qimmatida tengligini mustahkamlash munosabati bilan;

odamni qiynoqqa solish yoki shafqatsiz, g'ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsituvchi muomala yoki jazoga tortishni taqiqlash va shaxsga uning rozilgisiz tibbiy va ilmiy tajribalar o'tkazishni taqiqlash munosabati bilan;

munosib hayot kechirish huquqi bilan bog'liq holda"[11, s. 151].

Xulosa. Xulosa o'rnida aytadigan bo'lsak, o'tgan yillar davomida mamlakatimizda ayol-qizlarni tazyiq va zo'ravonliklardan himoya qilishning mustahkam huquqiy asoslarini yaratish maqsadida bir qator qonunlar va qonunosti hujjatlari qabul qilinishi jamiyatda, turmushda, ish joylarida, ta'lim muassasalarida va boshqa joylarda xotin-qizlarga nisbatan munosabatni yanada yaxshilash, ularga nisbatan hurmat va ehtiromni tobora mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Oilaviy zo'ravonlikka qarshi kurashish davlat, fuqarolik jamiyati va ommaviy axborot vositalari sa'y-harakatlarining muvofiqlashgan tizimini talab etadi. Har bir ayolning zo'ravonlikdan xoli, xavfsiz hayot kechirish huquqi jamiyatning ma'naviy barqarorligi va huquqiy rivojlanishining ajralmas qismi hisoblanadi. Oilaviy zo'ravonlikni kamaytirish yo'lida ta'lim, huquqiy himoya va axborot siyosatini uyg'unlashtirish, jamiyat ongini o'zgartirish - eng muhim vazifalardan biridir.

Adabiyotlar ruyxati:

1. Deklaratsiya ob iskorenenii nasiliya v otnoshenii jenuin (prinyata rezolyusiey 48/104 Generalnoy Assamblei ot 20 dekabrya 1993 goda) // Ofitsialnyy sayt OON. http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/violence.shtml.
2. Inter-American convention on the prevention, punishment and eradication of violence against women "Convention of Belem do Para". Department of International Law, OAS. <http://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-61.html>.
3. Konvensiya Soveta Evropy po predotvrashcheniyu i borbe s nasiliem v otnoshenii jenuin i domashnim nasiliem (CETS N 210) (zaklyuchena v g. Stambule 11 maya 2011 goda) // Ofitsialnyy sayt Soveta Evropy. // <https://rm.coe.int/168046253f>.
4. Sbornik dokumentov Soveta Evropy v oblasti zashchity prav cheloveka i borby s prestupnostyu. - Moskva: SPARK, 1998. – S. 81–85.
5. Deklaratsiya osnovnykh principov pravosudiya dlya jertv prestupleniy i zloupotrebleniya vlastyu // Ofitsialnyy sayt OON. // https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/power.shtml.
6. Burova S., Ezerskaya E., Zabelina T. Uroven informirovannosti obshchestva otnositelno domashnego nasiliya i seksualnykh domogatelstv na rabochem meste i ix osveshchenie v SMI. Minsk: YUNIFEM, 2003. – S.112.
7. Malkina-Pix I.G. Ekstremalnye situatsii. – Moskva: EKSMO, 2005. – S. 960.
8. Birlashgan millatlar tashkiloti Nizomi // Inson huquqlari bo'yicha xalqaro shartnomalar. – Toshkent: Adolat, 2024. – 2 – 30 betlar.
9. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi. 1948 yil 10 dekabr // Inson huquqlari bo'yicha xalqaro shartnomalar. – Toshkent: Adolat, 2024. – 30 – 36 betlar.
10. The Charter of Fundamental Rights of the European Union // Official website of the EU. https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf.
11. Gaskarova M. L. Pravovaya zashchita chesti i dostoinstva lichnosti: (Voprosy teorii): Dissertatsiya na soiskanie uchenoy stepeni kandidata yuridicheskix nauk. – Moskva, 1999. – S.151